

“Мактабгача таълим ёшидаги болаларда ихтиёрий диккатни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари”

Дикқат устидаги тадқиқот ишлари илмий психологиянинг шаклланиш босқичида бошланган ва унинг асосий мазмунига айланган. Дикқат фактори физиологик тажриба-синов ишлари натижаларига муҳим таъсир кўрсатган. Тадқиқотчи олимларининг кузатув ва тадқиқотлари дикқат феномени тадқиқотига кенг миқёсдаги қизиқишни уйғотди, хусусан, В.Вундт тадқиқот ишларини таҳлил қилиб, уни бемалол дикқат психологиясининг асосчиси деб аташимиз мумкин. Шу билан бирга Н.Н. Ланге, Г.Гельмгольц, У. Джемс, У.Карпентер, Л.С.Выготский, П.А.Гальперин ва бошқаларнинг дикқат устидаги тадқиқот ишлари узоқ вақтлар экспериментал ва назарий психологияда марказий ўринни эгаллаб келди.

Дикқат ҳақида кўпгина таърифлар мавжуд ва улар у ёки бу маънода турғун ҳамда умумий тан олингандир. Кўпгина ишларда, дикқат - бошқа барча қолган нарсаларни четга қўйиб, руҳий фаолиятни қандайдир обьектга нисбатан йўналтириш ва жамлашдир деб аниқланади.

“Дикқат - шахс руҳий фаолиятини йўналтириш ва жамлашдан иборатир. Йўналтириш дейилганда, бу фаолиятни танланиш тавсифига ва танланган фаолиятни сақлаш, жамлаш дейилганда – мазкур фаолиятга теран кириб, қолганлардан четланиш тушунилади”.

Ушбу таърифдан, дикқат мустақил жараён эмаслиги у фақатгина бошқа руҳий жараёнлар, хусусан, идрок, хотира, тафаккурнинг тавсифи эканлиги келиб чиқади. Бу таърифга кўра демак, дикқат бошқа руҳий жараёнлар билан аралашиб кетиб, у тавсифни ташкил этади, лекин мустақил мазмунга эга эмас.

Аммо бундай таърифнинг кўп томондан камчиликлари мавжуд, у биринчи навбатда амалий жиҳатдан ихтиёрий дикқат ривожланишини ҳал этиш лозимлигини талаб этади.

Дикқат ихтиёrsиз ва ихтиёрий бўлиши мумкин. “Ихтиёрийлик” атамаси ихтиёр сўзи асосида ташкил топмаган, балки унинг асосида ирода, ҳоҳиш, истак сўзлари ётади.

Ихтиёрий дикқат – болаларни билиш фаолиятининг муҳим тавсифларидан биридир. Тафаккур, идрок, хотира, тасаввур билан бир қаторда ихтиёрий дикқат ҳам онтогенезнинг мазкур босқичида шахсга молик бўлган муҳим жиҳатлардан ҳисобланади. У болада ирода сифатларини шаклланиши ҳамда боланинг умумий ақлий ривожланиши билан чамбар-час боғлиқдир.

Ихтиёрий дикқатнинг бошланғич тавсифида ҳар доим аниқ йўналишга кўра дикқатни жамлаш учун онгга куч бериш зарурлиги, уни ўзгариб туриш тавсифига ва бошқа кузатувга эга жиҳатлари қайд этилади.

“Ихтиёрий дикқатни ташкил этувчи жараён бўлиб, у қуидаги ягона формулага келтирилади: табиатан жозибадор бўлмаганни сунъий равища жозибадор қилиш, қизиқарли бўлмаган буюмларга сунъий қизиқишини ошириш”.

Бу функцияning биринчи босқичида қўрқувга ўхшаш дастлабки сезгилар пайдо бўлади; кузатув, мусобоқа – иккиласмчи босқичдир; учинчи босқичда – дикқат одат тусига ўтади.

Ихтиёрий дикқатнинг пайдо бўлиш табиатига нисбатан турли фикрлар мавжуд.

Ихтиёрий дикқатнинг генезиси белгили тавсифга эга бўлган, у ўзида турли стимул берувчи воситалардан онгли фойдаланишни намоён этади .

Яна бир концептуал позиция: ихтиёрий дикқат, руҳий фаолиятда назорат функциясини амалга оширади. Бошқача айтадиган бўлсак, у ўз моҳиятига кўра назоратнинг ақлий фаолиятини намоён этади.

Дикқат – назоратнинг идеал, автоматлашган ва қисқартирилган шаклидир. Ҳар қандай назорат дикқат эмас, лекин ҳар қандай дикқат назоратдир. Гальперин болаларда ихтиёрий дикқатни шаклланиши устида қатор тажрибалар ўтказиб, дикқатни руҳий фаолиятнинг алоҳида шакли

сифатида қараш лозимлигини, унга худди бошқа ҳарактларга ўргатиш сингари маҳсус ўргатиш кераклигига ишонч ҳосил қилган.

Умуман олганда ихтиёрий диққатни шакллантиришга бағишенгланган ишларда тавсияларни барчаси ўқувчи шахсини умумий тарбиялашга келтирилган, диққат эса ўз-ўзидан шахсни тарбиялаш натижасида пайдо бўлиши лозим, чунки диққат мустақил мазмунга эга эмас деб қаралган. Шу билан бирга ўқувчилар фаолиятини ташкил этишнинг машғулотларда тартиблилик, машғулот ўтказишни турли рационал усулларидан фойдаланишининг умумий йўллари тавсия этилган. Асосан диққатни шакллантиришнинг тарбиялаш усуллари эмас, балки шундай шароитларни ташкил этиш тавсия этиладики, уларсиз ҳеч қандай ўқув фаолияти муваффақиятли кечиши мумкин эмас.

Ихтиёрийликнинг талқинини кўпхиллигига ва уни ташкил топиш механизmlарига қарамасдан, уни бизнинг нуктаи-назаримиздан бу тушунча мазмунида ётувчи умумийликни аниқлашимиз мумкин. Биринчидан, у барча тадқиқотчилар томонидан қайд этилган бўлиб, бу қоидалар, тавсиялар, норматив ва намуналарга амал қилишдир. Шу билан бирга ушбу норматив ва намуналар боланинг ички қоидаларига айланиши лозим. Ихтиёрийлик шу билан тавсифланадики, бола мазкур қоидаларга мос равища ўз ҳаракатларини қайта ўринлаштиради (қайта қуради). Ва ниҳоят, буларнинг барчасини амалга ошириши учун бола ўз фаолиятини (ёки ҳарактини) ўзидан ажратиши ва билим, қоидалар, тавсиялар, бошқа сўзлар билан бола ўз фаолиятида ўзини англай олиши лозим.

Шундай қилиб, биз “диққат” ва “ихтиёрий диққат” атамаларини психологик аспектини таҳлил қилдик ҳамда ушбу тушунчаларнинг бугунги кунгача аниқ бир талқини йўқлигини аниқладик. Уларни баъзи-бир психологлар диққатни обьектга онгни йўналтирилган ва жамлангани деб қарашса, бошқа бирлари – руҳий фаолиятнинг мустақил шакли сифатида қарашади.

Ихтиёрий дикқатнинг руҳий аспектига нисбатан бир қанча ёндашувлар мавжуд. Бизнингча улардан энг қизиқарлиси П.Я. Гальпериннинг руҳий фаолиятда ихтиёрий дикқат назорат функциясини амалга оширади деган концепциясидир.

Кўпчилик муаллифлар ихтиёрий дикқатни алоҳида руҳий жараёнга ажратишмайди, улар мактабгача бўлган ёшдаги бола шахси ривожланишида, хусусан, унинг ихтиёрий дикқатига ҳам боланинг ихтиёрий ҳаракати даражаси ўз таъсирини кўрсатади деб ҳисоблашади. Ихтиёрий ҳаракатнинг ривожланиш воситаси сифатида мактаб ёшигача бўлган боланинг ирода доирасини мақсадли шакллантирилиши қаралиши мумкин.